

Ключевые слова: выходное пособие, гарантийные выплаты, компенсационные выплаты, прекращение трудовых правоотношений.

Zolotukhina L. O. Dismissal pay: legal nature, problems of currently in force and perspective legal regulation. The issue of legal nature of dismissal pay is considered in the present scientific paper. In Ukrainian science of labour law the discharge pay is commonly considered to be a kind of either warranty payments, or compensative payments. It is ascertained that the dismissal pay by its essence, nature concerns neither compensative payments nor warranty payments and appears to be a different specific payment, sui generis. Some particular problems of currently in force and perspective legal regulation of dismissal pay relationships are considered. Dismissal pay may be defined as a specific monetary payment that has nothing to do with the other payments settling with the dismissed employee, and is paid to the dismissed employee according to the legal provisions of law and collective agreement, if the labour legal relationships were terminated for the specific range of legal reasons ascertained by the legal provisions of law and collective agreement. The interpretations of dismissal pay as one of the social maintenance payments and as one of the legal responsibility measure seems to be fallacious. Currently in force and perspective legal regulation of dismissal pay relationships in Ukraine, unfortunately, do not meet the legal demands of the International Labour Organization Convention concerning Termination of Employment at the Initiative of the Employer № 158 in full measure. The draft Labour Code of Ukraine provides some novels concerning legal regulation of dismissal pay relationships. Those novels on the whole may be estimated positively. They approximate Ukrainian labour law to the provisions of Labour Organization Convention concerning Termination of Employment at the Initiative of the Employer № 158. It is reasonable to adopt the dismissal pay volume differentiation depending on the labour experience in all cases when it should be paid.

Keywords: dismissal pay, warranty payments, compensative payments, labour legal relationships termination.

Надійшла до редакції 06.03.2017

Нестерцова-Собакарь О.В.
кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 347.68

СПАДКОВИЙ ДОГОВІР ЯК ІНСТИТУТ СПАДКОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Здійснено цивільно-правову характеристику спадкового договору як інституту спадково-договірної права, узагальнено доктринальні та правозастосовні позиції щодо визначення особливостей правового регулювання відносин, що виникають на підставі цього юридичного факту. Запропоновано шляхи вдосконалення інституту спадкового договору в сучасних умовах державотворення.

Ключові слова: договір, зобов'язання, спадкування, спадковий договір, спадкодавець, спадкоємець, спадкове право.

Постановка проблеми. Виникнення права власності і розвиток економічних та шлюбно-сімейних відносин зумовили потребу відповіді на питання щодо долі майна, яке залишається після смерті людини. Йдеться про спадкування, що є однією із найважливіших гарантій стабільності відносин приватної власності. Як і будь-який інший соціальний феномен, інститут спадкування виконує не лише покладені на нього суспільно-корисні функції, але й дає можливість визначити долю майна після смерті і передати його в спадщину.

Правове регулювання спадкових відносин стосується інтересів будь-якого громадянина як потенційного спадкоємця і спадкодавця. При цьому держава повинна створити таку систему цивільно-правових засобів, які б гарантували кожній фізичній особі право вільно розпоряджатися своїм майном на випадок смерті і право вільно набувати чи відмовлятися від спадщини.

Незважаючи на правонаступництво новим Цивільним кодексом України (далі – ЦК України) основних положень і принципів спадкових правовідносин, закріплених в ЦК УРСР, з'явилися новели, раніше не відомі вітчизняному цивільному законодавству, серед яких, зокрема, й інститут спадкового договору, навколо якого й досі виникає багато проблем, пов'язаних із внутрішньою суперечністю норм та їх практичною реалізацією. Вказані обставини не дозволяють визначити належне місце зазначених правочинів у системі цивільного права, виявити критерії й чітко відмежувати їх від суміжних правових інститутів, встановити характер взаємозв'язку із суміжними правовими конструкціями, що не дає можливості сприяти стабільності їх правового регулювання [1, с. 70-75].

Викладене свідчить про актуальність теми та зумовлює необхідність перегляду ряду базових юридичних концепцій, розробки нових підходів до регулювання спадкових відносин та визначення стратегії їх розвитку.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Попри те, що окремі аспекти забезпечення виконання спадкового договору розглядаються у працях таких відомих вчених як Р. А. Майданик, Є. О. Рябоконт, С. В. Мазуренко, Н. П. Шама, В. В. Васильченко, С. Я. Фурса, О. В. Старцев, О. С. Захарова та інших, згадана проблематика залишається актуальною й до сьогодні передусім з позиції неоднозначності як самої правової природи спадкового договору, так і відсутності сталої нотаріальної й судової практики застосування даного інституту.

Метою статті є цивільно-правова характеристика спадкового договору як інституту спадково-договірного права, узагальнення доктринальних та правозастосовних позицій щодо визначення особливостей правового регулювання відносин, що виникають на підставі цього юридичного факту.

Виклад основного матеріалу. Отже, договір в різних правових системах є одним з основних елементів, що юридично забезпечує задоволення потреб суспільства в цілому, окремих його індивідів або їх об'єднань.

Запровадженням в життя такого виду спадкування як спадкування через спадковий договір цивілістика завдячує народам германського походження [2, с. 107]. Наприклад, законодавство Франції визнає спадкування за

спадковим договором, однак його сторонами є подружжя, а предметом може бути як право власності, так і речове право щодо майна, на яке розповсюджується режим законної частки. Законодавство Франції визначає спадковий договір майже як договір дарування. Натомість австрійське законодавство визначає спадковий договір як акт, що встановлює право спадкування (параграф 533 Австрійського цивільного уложення). Предметом такого спадкового договору може бути річ чи певна грошова сума, яка передається іншій стороні безоплатно [3, с. 355].

Наразі інтереси спадкоємця, що уклав із спадкодавцем спадковий договір, захищені законодавством України. Згідно п. 1 ст. 1302 Цивільного кодексу України за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і у разі його смерті придбаває право власності на майно відчужувача [4]. Попри те що законодавець обережно підходить до найменування сторін даного договору, цілком очевидно, що під терміном «набувач» розуміється потенційний спадкоємець, а відчужувачем іменується спадкодавець.

Сторонами у спадковому договорі є набувач і відчужувач. Останнім можуть бути три категорії осіб: подружжя, один із подружжя, інша особа; набувачем – дві: фізична та юридична особи. На відміну від сторін у договорі довічного утримання відчужувачем може бути не будь-яка фізична особа, а особа, яка відповідає рамковим вимогам Сімейного кодексу України (далі – СК України) щодо шлюбного віку, а також не входить до кола осіб, шлюб з якими СК України визнає недійсним. Під іншою особою, що може бути відчужувачем, слід розуміти фізичних осіб, які відповідають загальним вимогам щодо необхідного обсягу цивільної дієздатності. Відповідно до договірної природи правочинів, укладання спадкового договору можливе через представника, принаймні ЦК цього не забороняє [5].

Відповідно до ст. 1304 ЦК України спадковий договір укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню. Згідно п. 1 ст. 1307 ЦК України на майно, визначене в спадковому договорі, нотаріус, такий договір, що засвідчив, накладає заборону відчуження.

Відтак, майно, на яке після смерті відчужувача у набувача виникнуть права, має бути прямо визначене в договорі, у зв'язку з чим здається неможливим для спадкового договору формулювання, що є традиційним для заповітів: «Усе моє майно, яке на день моєї смерті знаходитиметься в моїй власності, в чому б воно не полягало і де б воно не знаходиться». Таким чином, відчужувач, уклавши спадковий договір по праву України, залишається лише власником і користувачем конкретного майна, добровільно позбавляючи себе права їм розпоряджатися, у тому числі і складати заповіт на вказане в спадковому договорі майно.

Відносно правової природи спадкового договору одні вчені вказують, що він є двостороннім, реальним, консенсуальним, оплатним [6, с. 112]. Інші – одностороннім, консенсуальним, безоплатним або оплатним, алеаторним, особистого характеру, довготривалим, з ускладненим порядком зміни і розір-

вання правочином з надання послуг під умову відчуження на користь набувача належного від чужу на чек і майна на випадок його смерті [7, с. 357].

О. С. Захарова визначає спадковий договір як двосторонній договір та одностопній правочин. Даний договір є одностороннім оскільки лише набувач зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони відчужувана. Відчужувач у спадковому договорі наділяється лише правом вимоги до набувача [8, с. 146].

Визначаючи вимоги до змісту спадкового договору, яких мають дотримуватися при його укладенні, слід враховувати загальне положення цивільного права стосовно того, що у залежності від їхнього юридичного значення всі договірні умови можна звести до трьох основних груп: істотні, звичайні і випадкові.

Визначення істотних умов договору залежить, насамперед, від суті відносин сторін. Будь-яка зі сторін може визнати недостатніми ті умови, що названі істотними у законі або є необхідними для договору даного виду і зажадати включення у договір додаткових умов, без яких угода її не влаштовує. У цьому випадку такі умови також набувають значення істотних. Так, за загальним правилом, оцінка вартості дій, які має виконати набувач, як слідує зі ст. 1305 ЦК України, не належить до істотних умов спадкового договору. Однак, якщо відчужувач хотів укласти договір тільки з дотриманням даної умови, а набувач не згоден з такою вимогою, то не можна вважати такий договір укладеним тільки тому, що досягнуто згода сторін щодо загального переліку обов'язків набувача, порядку та часу їхнього виконання.

Для укладання спадкового договору необхідним є досягнення згоди сторін за всіма істотними його умовами, якими є визначення майна, що має перейти до набувача після смерті відчужувача, визначення переліку, характеру, порядку і строку виконання дій набувачем [9],

Крім істотних, можуть бути й звичайні умови договору. Останніми називають ті умови, які передбачені нормативними актами. На відміну від істотних, вони не потребують узгодження сторонами, оскільки автоматично набувають чинності з моменту укладення договору. Тому відсутність у змісті договору звичайних умов не впливає на його дійсність. Наприклад, якщо при укладенні спадкового договору сторони не домовилися про те, хто буде здійснювати контроль за виконанням спадкового договору після смерті відчужувача, автоматично вступає в дію умова, передбачена абзацом другим частини 3 ст. 1307 ЦК України, згідно з якою за відсутності спеціально призначеної відчужувачем з цією метою особи, контроль за виконанням спадкового договору здійснює нотаріус за місцем відкриття спадщини

До того ж можуть бути й випадкові умови включені у договір за розсудом сторін. Так само, як і звичайні умови, вони не впливають на факт укладення договору і на його дійсність. Але на відміну від звичайних умов, які передбачаються безпосередньо законом і починають діяти внаслідок одного лише факту укладення договору, випадкові умови набувають юридичного значення лише тоді, коли вони включені самими сторонами в договір. Їхня

відсутність, так само, як і відсутність звичайних умов, не тягне недійсності укладеного договору. Крім того, відсутність випадкових умов лише в тому випадку тягне визнання договору недейсним, якщо зацікавлена сторона доведе, що вона вимагала узгодження даної умови. До істотних умов спадкового договору можна віднести його предмет, а саме майно відчужувача. Відповідно до статті 190 Цивільного кодексу України таким майном можуть бути окрема річ або сукупність речей, а також майнові права та обов'язки [9].

Предметом спадкового договору може бути як рухоме, так і нерухоме майно. У разі, якщо предметом спадкового договору є нерухоме майно, при підписанні договору відчужувач зобов'язаний пред'явити правовстановлюючий документ на нерухомість. Назву цього документа та його реквізити нотаріус зазначає у тексті договору. Майно, яке є предметом спадкового договору, вилучається із спадкової маси. Тому заповіт, в якому зазначено таке майно, вважається недейсним [10, с. 59].

Спадковий договір в Україні відмінняє раніше складений заповіт. Так, згідно п. 2 ст. 1307 ЦК України заповіт, який відчужувач склав відносно майна, вказаного в спадковому договорі, є нікчемним. Відповідно до ст. 1308 ЦК України спадковий договір може бути розірваний виключно в судовому порядку за ініціативою кожної із сторін. Пункт 1 ст. 1308 ЦК України визначає основу для розірвання спадкового договору на вимогу відчужувача, в якості якого називається невиконання набувачем розпоряджень відчужувача [4].

Інститут спадкового договору має більш тісний зв'язок з підгалуззю зобов'язального, а не спадкового права, оскільки виступає різновидом договорів про передачу майна у власність. Схожість спадкового договору із спадкуванням виявляється в спільності основної юридичної підстави виникнення права на спадкування у спадкоємців і права власності у набувача, якою є смерть фізичної особи-відчужувача [11].

Варто зазначити, що спадковий договір має деякі схожі зовнішні ознаки і з договором довічного утримання (догляду). Разом з тим, ці договори істотно відрізняються між собою

Відповідно до ст. 744 ЦК України за договором довічного утримання (догляду) одна сторона (відчужувач) передає другій стороні (набувачеві) у власність житловий будинок, квартиру або їх частину, інше нерухоме майно або рухоме майно, яке має значну цінність, взамін чого набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням та (або) доглядом.

Із самого визначення договору довічного утримання (догляду) випливає, що сторони пов'язані взаємними зобов'язаннями. Набувач зобов'язаний за життя відчужувача утримувати його, а останній передає набувачу у власність нерухоме або рухоме майно, яке переходить набувачу з моменту його нотаріального посвідчення або з моменту набрання законної сили рішенням суду про визнання договору, не посвідченого нотаріально, дійсним. Якщо договір про відчуження майна підлягає державній реєстрації, право власності виникає з моменту такої реєстрації (ст. 334 ЦК України). При укладенні ж спадкового договору набувач стає власником майна тільки після смерті відчужувача.

На відміну від сторін у договорі довічного утримання, відчужуванім у спадковому договорі може бути не будь-яка фізична особа, а тільки та, яка відповідає загальним вимогам СК щодо шлюбного віку (ст. ст. 22, 23 СК), а також не входить до кола осіб, шлюб з якими СК визнає недійсним [8].

Отже, спадковий договір є різновидом цивільно-правових договорів та однією з підстав виникнення права власності. Проте ще багато питань, пов'язаних з його правовою природою залишаються невирішеними або дискусійними, у зв'язку з чим вимагають подальшого наукового дослідження [8].

У ст. 1308 ЦК України також передбачена можливість розірвання спадкового договору без зазначення конкретних правових наслідків. Вбачається, що при розгляді конкретних справ у судовій практиці неодмінно виникне потреба щодо конкретизації правових наслідків розірвання спадкового договору. Спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу відчужувача у разі невиконання набувачем його розпоряджень. Правовий режим майна не змінюється. Воно залишається об'єктом права власності відчужувача. Проте у разі розірвання договору нотаріус на підставі рішення суду про розірвання має зняти заборону відчуження такого майна. Набувач може розірвати спадковий договір у разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача. Майно в такому випадку залишається об'єктом права власності відчужувача. Питання про можливе відшкодування витрат, понесених набувачем на виконання розпоряджень відчужувача, залишається невирішеним. Його вирішення можливе на підставі норм ст. 652 ЦК України [12].

Підсумовуючи вищевикладене, доречно підкреслити необхідність проведення досліджень у напрямі вдосконалення інституту спадкового договору, зокрема з'ясування змісту інституту спадкового договору неможливе без чіткого визначення прав та обов'язків сторін у ньому. Нажаль, у чинному ЦК України цьому аспекту не приділено достатньої уваги. Між тим, бажано було б визначитися хоча б із тими, які найповніше відображають специфіку договірних: відносин з приводу спадкування. Якщо взяти до уваги концепцію спадкового наступництва за договором, то серед можливих прав у контрагентів можна було б встановити: право відступити від окремих умов правочину, якщо відносно цього сторони дійшли згоди і відобразили це у договорі; право сторін призначити себе спадкоємцями один після одного; право відчужувача на встановлення сервітуту на своє майно; право на виконання певного зобов'язання майнового чи немайнового характеру на користь третіх осіб тощо [1, с. 70-75].

Висновок. Таким чином, спадковий договір, як і будь-який інший правочин, має певні характерні ознаки, зокрема він може бути: одностороннім (з моменту укладення договору в набувача виникають обов'язки вчинити певні дії в інтересах відчужувача, а відчужувач має право вимагати виконання дій, передбачених договором» і не має обов'язків) чи двостороннім (набувач зобов'язаний виконувати розпорядження відчужувача, а відчужувач окрім прав має негативний обов'язок не відчужувати майно, зазначене у спадковому договорі та забезпечувати його схоронність); оплатним (договір, у якому майнове надання однієї сторони вчиняється на користь іншої сторони) або безоплат-

ним (спадковий договір, укладений на користь третьої особи. Тобто відчужувач не отримує зустрічного надання з боку набувача); консенсуальний (момент його укладання пов'язується з досягненням сторонами згоди за всіма істотними умовами, що, в свою чергу, тягне за собою виникнення цивільних прав та обов'язків між сторонами) або реальним (якщо за умовами спадкового договору набувач повинен виконати певні дії після смерті відчужувача, то він буде вважатися укладеним з моменту передачі майна набувачеві); алеаторним (при укладенні такого правочину його сторони не можуть чітко визначити межі виконання своїх обов'язків, а втрата чи збагачення однієї із сторін залежить від випадку); пролонгованим (довготривалим) правочином з ускладненим порядком дострокового припинення і зміни (укладається на строк, не менший ніж до моменту смерті відчужувача, чи навіть більший); може мати визначений або невизначений обсяг дій майнового або немайнового характеру.

Вдосконалення інституту спадкового договору наразі вбачається за рахунок: 1) чіткого визначення прав та обов'язків сторін у ньому; 2) законодавчої регламентації підстав припинення спадкового договору; 3) розширення кола підстав для розірвання договору, тому що ст. 1308 ЦК України передбачає можливість розірвання лише у судовому порядку; 4) законодавчого закріплення кола осіб, яким надати право вимагати розірвання спадкового договору та повернення майна, набутого на підставі такого договору, у разі невиконання набувачем своїх обов'язків після смерті відчужувача.

Бібліографічні посилання

1. Старицька О.О. Особливості правового регулювання спадкових відносин / О.О. Старицька // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право Науковий журнал. – 2014. – № 3. – С. 70-75.
2. Никольский В.Н. Об основных моментах наследования. – М.: Унив. тип. Катков и Ко, 1871. – 369 с.
3. Огоновський О. Система австрійського права приватного. – Відень. 1897. – 400 с.
4. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
5. Кравченко О. Ю. Елементи форма та предмет спадкового договору [Електронний ресурс] / О. Ю. Кравченко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. – 2011. – Вип. 14. – С. 179-186. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2011_14_30.
6. Мазуренко С. Особливості укладення спадкового договору // Право України. – 2004. – № 2. – С. 112.
7. Аномалії у цивільному парві України : Навч.-практ. Посібник / Відп. Р.А. Майда-ник. –К.: Юстиніан, 2007. – 912 с.
8. Слома В. М. Спадковий договір за законодавством України [Електронний ресурс] / В. М. Слома // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. – 2010. – Вип. 25. – С. 144-148. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2010_25_30.
9. Курило Т. В. Особливості укладення спадкового договору в цивільному праві України [Електронний ресурс] / Т. В. Курило // Наше право. – 2015. – № 6. – С. 157-161. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2015_6_28.
10. Рогожина З. К. Характеристика спадкового договору [Електронний ресурс] / З. К. Рогожина // Судова апеляція. – 2015. – № 1. – С. 57-63. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Suap_2015_1_10.

11. Яцуляк А. Спадковий договір / Роз'яснення Мін'юсту України. – [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001323-13>.

12. Яворська О. С. Передання майна у власність за спадковим договором [Електронний ресурс] / О. С. Яворська // Університетські наукові записки. – 2008. – № 1. – С. 62-67. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2008_1_11.

Нестерцова-Собакарь А.В. Наследственный договор как институт наследственного права Украины. В статье проведена гражданско-правовая характеристика наследственного договора как института наследственно-договорного права, обобщены доктринальные и правоприменительные позиции относительно определения особенностей правового регулирования отношений, возникающих на основании этого юридического факта. Предложены пути совершенствования института наследственного договора в современных условиях развития государства.

Ключевые слова: договор, обязательство, наследование, наследственный договор, наследодатель, наследник, наследственное право.

Nestertsova-Sobakar' O.V. Hereditary contract as the institute of hereditary contract law of Ukraine. In the article civil law characterization of the hereditary contract as the Institute of hereditary contract law, generally doctrinal and legal positions regarding the definition of the peculiarities of legal regulation of relations arising on the basis of this legal fact.

It is proved that the hereditary contract, like any other transaction, has certain characteristic features, in particular it can be unilateral or bilateral; fee (a contract in which a property providing one side is made in favor of the other party) or gratuitous (the hereditary contract in favor of third party); consensual (the time of the conclusion binds the parties agree on all essential terms, which in turn, gives rise to civil rights and obligations between the parties) or real; aleatory (at the conclusion of the Treaty the parties are unable to clearly define the boundaries of their duties, and loss or enrichment of one of the parties depends on the case); a prolonged (long) deal with the complicated procedure of early termination and changes (is for a period not less than until the death of the alienated or even more); can have a definite or indefinite amount of property or non-property nature.

Suggested ways of improving the institution of the hereditary contract, in particular by: a clear definition of the rights and obligations of the parties; the legal regulation of the grounds for termination of succession agreement; the extension of the grounds for termination of the contract, because the law provides for the termination in court only; legislative recognition of individuals who to provide right to demand the termination of succession agreement and return of property acquired under such contract, in the event of a default by purchaser of his duties after the death of the transferor.

Keywords: contract, obligation, inheritance, inheritance contract, the testator, the heir, the inheritance law.

Надійшла до редакції 20.02.2017